

MILLIY QADRIYATLARNING ONA TILI TA'LIMIDAGI O'RNI

*Sulaymonova Mahfuza Shavkat qizi,
Buxoro davlat universiteti o'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasida
magistranti*

Annotatsiya. Har bir taraqqiy etgan, madaniyatli xalqning o'z tili, urf-odatlarini, an'anaviy moddiy va ma'naviy boyliklari bo'ladi. Insonda til, fe'l-atvor bilan birgalikda odamga qon bilan kiruvchi an'ana-qadriyatlar bor. Ma'naviyat doimo milliy bo'ladi, shu bilan birga unda umuminsoniy qadriyatlarga zid narsa ham bo'lmaydi, chunki har bir millatning mustaqil ma'naviy dunyosi, ma'naviy qiyofasi bir paytning o'zida ichki mohiyatiga, o'zak tomirlariga ko'ra, o'zga

xalqlar ma'naviyati bilan umumiy jihatlarga, butun bashariyatni birlashtirib turuvchi mushtarak unsurlarga ega bo'ladi.

O'rta umumta'lim maktablarining ona tili mashg'ulotlarida milliy qadriyatlarni o'quvchilar shuuriga sjngdirish nihoyatda muhim.

Kalit so'zlar: qadriyat, yoshlar tarbiyasi, ona tili ta'limi, an'ana, milliylik.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

*Сулайманова Махфуза Шавкат кизи,
Бухарский государственный университет
кафедра узбекского языкознания и журналистики, магистр*

Аннотация. Каждый передовой, культурный народ имеет свой язык, обычаи, традиционные материальные и духовные богатства. Наряду с языком и характером у человека есть традиции и ценности, которые входят в человека по крови. Духовность всегда национальна, и в то же время в ней нет ничего противоречащего общечеловеческим ценностям, ибо самостоятельный духовный мир, духовный образ каждой нации в то же время отражает ее внутреннюю сущность, стержневые жилки, разные будут иметь общие аспекты с духовностью народов, общие элементы, объединяющие все человечество.

Чрезвычайно важно формирование национальных ценностей в сознании учащихся классов родного языка средних общеобразовательных школ.

Ключевые слова: ценность, воспитание молодежи, образование на родном языке, традиция, национальность

THE ROLE OF NATIONAL VALUES IN TEACHING THE NATIVE LANGUAGE

*Sulaymanova Mahfuza Shavkat kizi,
Bukhara State University, Department of Uzbek Linguistics and journalism,
magistrant*

Annotation. Every developed, civilized nation has its own language, customs, and material and spiritual wealth. Along with language and character, a person has traditions and values that pass down by blood. At the same time, there is nothing in it that contradicts universal human values because in an independent spiritual world, the spiritual image of each nation reflects its inner essence, core veins, and it will have common aspects with the spirituality of nations, common elements, uniting all mankind. It is extremely important to form national values in the minds of students in the mother tongue classes of secondary general education schools.

Keywords: value, youth education, teaching mother tongue, tradition, nationality

Milliy Istiqlol respublikamizda qadriyatlar bilan bog'liq jihatlarni o'rganish ko'lamining yildan yilda kengayib borishiga imkon yaratdi. Aniqroq qilib aytganimizda, qadriyatlar falsafasi shakllanmoqda. Bugungi kunda olimlarimiz qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlarning mohiyati, o'zaro aloqasi, qadriyatlarning inson hayotida tutgan o'rni, ularning tarbiyaviy ta'siri hamda ta'lim va tarbiya jarayonida tarbiya vositasi sifatida qo'llash borasida ilmiy izlanishlar olib bormoqdalar.

O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishishi bilan hozirgi zamon sivilizatsiyasi talablariga javob beruvchi umuminsoniy demokratik qadriyatlar xalqimiz turmush tarziga kirib kela boshladi. Inson haq-huquqlariga rioya qilish, tadbirkorlik erkinligi, matbuot erkinligi ana shular jumlasidandir. "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat"[1]. O'tmish qadriyatlariga, an'analariga va turmush tarziga betartib ravishda qaytib bo'lmasligini, ba'zan bu betartiblik boshqa bir keskinlikka, jamiyatni yangilash zaruriyatini inkor etishga olib kelishi mumkinligi bugun hech birimizga sir emas.

Avvalo, har qanday qadriyat ham inson ongi va faoliyatining mahsulidir. To'g'rirog'i, har qanday qadriyat xalq tomonidan yaratiladi, ajdodlar yaratgan qadriyatlar boshqa avlodlar tomonidan yangilanadi, kishilarning ongi va shuuriga singib, amaliy faoliyatiga qudrat beradi, katta ijtimoiy kuchga aylanadi. Qadriyatlar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy taraqqiyotining mahsulidirki, ularda zamonning ruhi, imkoniyatlari, o'sha zamonda yashagan odamlarning orzu-umidlari, istaklari, talab va ehtiyojlari o'z ifodasini topadi. Vaqt o'tishi bilan qadriyatlarning mazmuni ham o'zgarib borishiga, ularning tarbiyaviy ahamiyatiga baho berganda aniq tarixiy shart-sharoitlarni doimo nazarda tutmoq zarurligiga e'tibor qaratmoq muhim.

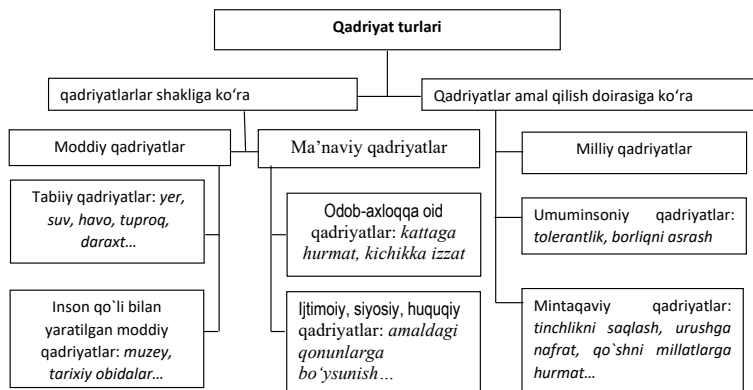
Qadriyatlarda insonlarning orzu-istaklari, niyatlari, umidlari, bir so'z bilan aytganda, "ideal turmush tarzi" yashaydi. Faylasufflar ta'kidlaganidek, qadriyatlar hech qachon obyektga ham, subyektga ham bog'lik bo'lmagan mustaqil olamni vujudga keltiradi. Bu olam makon va zamon qonunlaridan ustun turadi. Shuningdek, insoniyatning buyuk ma'naviy xazinasi bo'lgan qadriyatlar hech qachon o'zgarmaydi, balki insonning qadriyatlar haqidagi tasavvurlari o'zgaradi. Aslida butun voqelik qadriyatlarning o'ziga xos namoyishidan iboratdir [3].

Bu borada qadriyatshunoslarning fikri bir-birini to'ldiradi. Jumladan, J.To'lenov fikricha: "Qadriyatlar deyilganda faqat o'tmish davrlar uchun muhim ahamiyat kasb etib qolmasdan, hozirgi kun va kelajakdagi taraqqiyotga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadigan, kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan moddiy, ma'naviy, tabiiy, diniy, axloqiy, falsafiy va boshqa boyliklar majmui tushuniladi... Qadriyatlar qadr-qimmat degan ma'noni bildiradi"[5]. M.Tugarinovning ta'kidicha, "qadriyat deganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat hodisalari majmui tushunilmog'i lozim" [6]. E.Y.Yusupov fikricha: "Qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan va rivojlangan, o'tmishda, hozirgi kunda va kelajakda ham ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir etadigan, kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan moddiy, ma'naviy boyliklardir" [7].

O.Musurmonova, D.Ro'ziyeva kabi olimlar mazkur tushunchani quyidagicha izohlashadi: "Qadriyat–insonning ma'naviy ehtiyojlari asosida paydo bo'lgan, amaliy faoliyatida davr sinovidan muvaffaqiyatli o'tgan, o'z shakl va mazmunida u yoki bu xalqning ma'naviy olamini mujassam etgan, asrlar davomida xalqning ma'naviy madaniyatini shakllantirish manbayi sifatida qadrlanib kelingan, ma'naviy-ruhiy xatti-harakatlar, narsa va hodisalar majmuyidir" [5].

Qadriyatlar ham o'ziga xos qonuniyatlar asosida shakllanadi va rivojlanadiki, bu qonuniyatlar inson irodasiga bo'ysunmaydi. Qadriyatlar obyektiv olamning subyektiv in'ikosi bo'lgani uchun kishilarning amaliy faoliyatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Hatto odamlar turmush tarzini o'zgartiradi. Xuddi shuning uchun ham kishilar o'zlarining turmush tarzlarini insoniyat yaratgan qadriyatlar talablariga qarab o'zgartirib boradilar. Qadriyatlar o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi.

O'zbekona qadriyat ko'rinishlari

Mamlakatimizda inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi, zero, 2022-yilning nomida “inson qadrini ulug‘lash” masalasiga e’tibor qaratilishi ham bejizga emas. Insoniyat mavjudki, uning qadr-qimmatini ulug‘lanadi; insonning qadr-qimmatini e’zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini rivojlantirish, sog‘ligini mustahkamlash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo‘nalishini tashkil etadi. Davlatimizda bo‘layotgan o‘zgarishlar, islohotlar, qonun va nizomlarning mohiyati ham shundadir. Qadriyatlarni jamiyat, millat hayotidagi o‘rni, ijtimoiy xarakteriga qarab milliy va umuminsoniy, sinfiy yoki diniy, shuningdek, kishilarning yoshi, professional xususiyatlariga xos qadriyatlarga bo‘lish mumkin. Insoniyat ehtiyojlarini qondirishda tabiiy qadriyatlar ham katta ahamiyat kasb etadi.

Tabiiy qadriyatlarga yer va yer osti boyliklari, suv, havo, o‘rmonlar, o‘simliklar olami, hayvonot dunyosi kabilar kiradi. O‘zbekiston zamini ham xilma-xil qazilmalarga boy. Yer yuzida mavjud bo‘lgan barcha qazilma boyliklar, o‘rmon va hayvonot olami kabilar moddiy boyliklar sanaladi. Qachonki, ular inson tomonidan o‘zlashtirilganda, uning ahamiyati va qadr-qimmatini yanada oshadi.

Moddiy qadriyatlarga insonning aqliy va jismoniy mehnati natijasida yaratilgan turli-tuman moddiy boyliklar, zavod-fabrikalar, ishlab chiqarish kuchlari, transport vositalari, asbob-uskunalar, turar joy, mol-mulk, noz-ne‘mat va shu kabilar kiradi.

Insonning hayotida madaniy-ma’naviy qadriyatlar katta o‘rin egallaydi. “Ma’naviy qadriyatlar, boyliklar inqilobiy yo‘l bilan hosil qilinadigan hodisa emas, u jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida uning ehtiyojlari tufayli yuzaga keladi va o‘sha davr hayotini aks ettiradi, u hayot o‘zgarishi bilan yo‘qolib ketmaydi, keyingi avlodlar uchun ma’naviy meros bo‘lib qoladi. Har bir avlod ma’naviyatni yangidan yaratmaydi, ma’naviy merosga tayanadi, biroq uni qanday bo‘lsa shundayligicha ko‘rko‘rona qabul qilavermaydi, taraqqiyotparvarlik, insonparvarlik, adolat nuqtai nazaridan qabul qiladi va rivojlantiradi” [7]. Ma’naviy qadriyatlarga ilmiy texnikaviy va intellektual imkoniyatlar, maorif, ta’lim-tarbiya, tibbiy xizmat, milliy meros, turli shakllarda namoyon bo‘ladigan madaniyat durdonalari, til, adabiyot, san’at, xalq hunarmandchiligi mahsulotlari, noyob tarixiy va madaniy yodgordiklar, arxitektura va boshqalar kiradi. Moddiylik va ma’naviylik uzviy bog‘liq.

Mustaqilligimizning ilk kunlaridanoq milliy qadriyatlarimizni tiklash, xalqning madaniy-ma’naviy hayotini yaxshilash, yangicha dunyoqarashni shakllantirish, milliy, huquqiy ongini o‘stirish borasida ko‘plab ishlar qilinganligi va kelgusida qilinajak

ishlar ham belgilab olinganligi hammaga ayon. “Biz o‘z oldimizga jamiyatimizning yangi qiyofasini yaratish, yangi O‘zbekistonni barpo etish masalasini strategik vazifa sifatida qo‘ydik”[1]. Prezidentimizning mana shu aniq maqsadli, xalqimizning farovon hayoti yo‘lida ezgu harakatlar bilan yo‘g‘rilgan gaplarini eslaganda, har bir davlat xizmatchisi o‘z vazifasiga mas‘uliyat bilan yondashishi shartligi anglashiladi.

Demak, qadriyat–inson uchun ahamiyatli va qadr-qimmatga ega bo‘lgan, kishilarning manfaatlari va maqsadlari yo‘lida xizmat qiladigan tabiat hamda jamiyat hodisalari majmuidan iborat dialektik birlikdir.

Insonning qadr-qimmati, sha‘ni, or-nomusi, milliy g‘ururi - milliy qadriyatlar bilan bevosita bog‘liq. Milliy qadriyatlar har bir kishining tili, dini, tarixi, adabiyoti, san‘ati, rasm-rusmlari, urf-odatlar, bayram-u sayillari, boshqacha aytganda madaniy-ma‘naviy merosi, insoniy fazilatlar, xislatlarining yig‘indisidir. Milliy qadriyatlar o‘sha millatga mansub har bir kishi tomonidan yaratilgan insoniylik, odamiylikka xos fazilatlar, xislatlar, xosiyatlarni, milliy-madaniy meros xazinasiga qo‘shgan hissasini ifodalovchi ko‘rsatkichdir. Milliy qadriyatlar millatning ravnaqi yoki inqirozi bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. Boshqacha aytganimizda, milliy qadriyatlar millatning o‘tmishi va buguni bilan bog‘liq. Shuning uchun ham, milliy qadriyatlar millat rivojlanishi bilan rivojlanadi, inqirozga uchrashi bilan qadrsizlanadi. Shuning uchun ham, millat o‘zining qadriyatlarini vujudga keltirib, ularning yangi-yangi qirralarini va jihatlarini sayqallashtirib, taraqqiyot jarayonida takomillashtirib turishi ma‘nosida o‘z qadriyatlarining haqiqiy egasi, makon va zamondagi ilgarilanma harakatdan iborat o‘zgarishlar jarayonida ularni o‘tmishdan kelajakka tomon yetkazib boradigan eng asosiy obyektidir.

Milliy qadriyatlar millat yaratgan madaniy-ma‘naviy merosni, xususan, millat kishilariga xos barcha insoniy fazilatlar, xislatlarni o‘tmishdan bugunga yetkazadi. Shuning uchun ham milliy qadriyatlarni asrab-avaylashga har bir millatning o‘zi mas‘uldir. Har qanday sharoitda ham, chunonchi, biror millat ozod, farovon bo‘lganda ham, qullik, tobelik iskanjasiga tushib qolganda ham, unda milliy qadriyatlarni saqlab qolish uchun ichki imkoniyat mavjud bo‘ladi.

Milliy qadriyatlar kishilar tarixiy birligini ta‘minlaydigan etnik makonda shakllanadi va turli-tuman shakllarda namoyon bo‘ladi. Kishilarning ongi va faoliyatiga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi. Odamlarning kundalik turmush tarzida, ularning moddiy va ma‘naviy ehtiyojlarida, manfaatlarida, qiziqishlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Shuningdek, milliy qadriyatlar bir joyda qotib qolmaydi, tarixiy taraqqiyot jarayonida o‘zgarib, takomillashib boradi. Yangicha mazmun va shaklga kiradi.

Shu xususiyati bilan milliy qadriyatlar millatning o‘ziga xos qadriyatlarini umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘lovchi xalqa hisoblanadi. Eng asosiysi, milliy qadriyatlar, umummilliy qadriyatlar bilan o‘zaro aloqadorlikda, dialektik birlikda rivojlanadi. Bir millat uchun ahamiyatli bo‘lgan qadriyatlar keyinchalik umummilliy qadriyatlarga ham aylanishi mumkin. Masalan, milliy qadriyatimiz hisoblangan Ibn Sinoning tibbiyot sohasidagi kashfiyotlari, Beruniy yoki Al-Xorazmiyning matematika sohasidagi yutuqlari, imom Buxoriyning islom olamining rivojiga qo‘shgan hissasi, Ulug‘bekning astronomiya faniga, Amir Temurning bunyod qilgan tarixiy obidalari, Z.M.Boburning Hind diyoridagi mamlakatni idora qilish, obodonchilik ishlari, A.Navoiyning she‘riyat mulkiga qo‘shgan hissasi kabilar bugungi kunda umuminsoniy qadriyat hisoblanadi. Chunki ushbu qadriyatlardan butun dunyo mamlakatlari foydalanadilar hamda barcha fanlar taraqqiyoti uchun qadrl, ahamiyatli hisoblanadi. Demak, milliy qadriyatlar murakkab ijtimoiy-ruhiy hodisa sanalib, u o‘z doirasiga shu millatning tili, dini, tarixi, madaniyati, urf-odatlar, an‘analari hamda moddiy va ma‘naviy boyliklarini, shu xalqning ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha jabhalarini qamrab oladi. Shuningdek, milliy qadriyatlar ham turlariga ko‘ra moddiy va ma‘naviy qadriyatlarga bo‘linadi.

Milliy-ma‘naviy qadriyatlar moddiy qadriyatlarga nisbatan yashovchan

xarakterga ega. Milliy qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanishi har bir millatning o'ziga xos tarixi, tili, adabiyoti, madaniyati, axloqiy va psixologik xususiyatlari, yashash sharoiti, turmush tarzi, ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'langandir. Millat mavjud ekan, milliy qadriyatlarning ahamiyati aslo kamaymaydi. Milliy qadriyatlar har bir millatning mohiyatini, uning muayyan mustaqil ijtimoiy etnik birlik ekanini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biridir.

Demak, milliy qadriyatlar - ma'lum bir millatga xos bo'lgan, o'zida shu millatning o'tmishini va kelajagini aks ettirgan, ajdodlari tomonidan yaratilgan va bugungi kunda shu millat uchun ahamiyatli va qadrlanadigan moddiy va ma'naviy boyliklari majmuasidir. Milliy qadriyatlar ham o'z navbatida moddiy va ma'naviy, ma'rifiy-siyosiy qadriyatlar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Xalqimizning moddiy qadriyatlariga xalq amaliy san'ati, xalq hunarmandchiligi (kosibchilik, chevarlik, naqqoshlik, o'ymakorlik, ganjkorlik, zargarlik, sandiqchilik, beshikchilik, temirchilik, gilamchilik, maxsido'zlik, kashtachilik) kabilar kiradi.

O'zbek milliy-ma'naviy qadriyatlari mazmunida insonparvarlik-o'zaro hamkorlik va hamdardlik, vafodorlik va o'zaro hurmat, bir-biriga suyanish va yaxshi qo'shnichilik, bolajonlik va ota-onaga hurmat, mehr-oqibat va sadoqat kabi g'oyalari yotadi. Milliy-ma'naviy qadriyatlar negizini esa an'analar, ya'ni urf-odatlar, rasm-rusumlar, bayram-u sayillar tashkil etadi. An'analar jamiyatda asrlar buyi joriy etilib, mustahkamlanib kelganligi uchun yashovchan xarakterga egadir. Shu sababdan ularni yo'qotib yuborish yoki "eskilik sarqiti" sifatida qoralash to'g'ri emas.

An'ana-ijtimoiy hodisa bo'lib, kishilar ongida, hayot tarzida o'z o'rnini topgan, ajdodlardan avlodlarga o'tadigan, takrorlanadigan, hayotning barcha sohalarida qabul qilingan tartib va qoidalardir. Demak, an'analar xalq ma'naviy hayotining turli sohalarini o'z ichiga oladi. Har bir millatning o'ziga xos muayyan an'analari borki, ular xalqning turmushini bezab turadi va milliy qadr qimmatini yuksaltiradi, hayotini mazmunli o'tishiga sababchi bo'ladi. Har bir yangi avlod o'tmish avlodlarning tajribasini an'nalar orqali qabul qiladi. An'analar urf-odatlardan ko'ra kengroq tushunchadir. An'analar millat ijtimoiy hayotining hamma tomonlariga xos bo'lib, ular ijtimoiy ongning hamma shakllarida bor, ularni faqat axloq, huquq, dinda emas, balki siyosat, fan, san'atda, ba'zan kishilarning ish faoliyatlarida ham uchratish mumkin.

Milliy an'analarning quyidagi ko'rinishlari mavjud:

1) vatanga e'tiqodni shakllantiruvchi an'analar (yurtparvarlikni tarbiyalovchi turli tadbirlarning o'tkazilishi, ko'rik-tanlovlarning tashkil qilinishi, harbiylar kunining nishonlanishi kabilar);

2) mehnat an'analari (ommaviy hasharlarning tashkil qilishi, paxtakor, g'allakor, sholikorlar mehnatini qadrlash, tozalik kunlarining o'tkazilishi);

3) milliy o'yinlar, sport turlari (ko'pkari, milliy kurash, poygalar...);

4) oilaviy-maishiy an'analar (mehmondo'stlik, o'zaro hurmat, ota-onalarni e'zozlash kabilar);

5) diniy e'tiqod yuzasidan o'tkaziladigan an'analar (Qurbon hayiti, Ramazon hayiti);

6) boshqa millat vakillariga hurmat yuzasidan o'tkaziladigan an'analar (rus, tatar, tojik, hattoki chet mamlakatlar kunlarining tashkil qilinishi...).

Oilaviy-maishiy an'analarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

–umummilliy an'analar (Yangi yilni kutib olish, Onajonlar bayramini nishonlash, Yoshlar kunini o'tkazish);

–shaxs an'analari (farzand tug'ilishi, aqiqa, tug'ilgan kunlar...);

–bolaning hayot yo'li bilan bog'liq an'analar (birinchi qo'ng'iroq, yoshlar tashkilotlariga a'zo bo'lish, fuqarolik pasportini olish, so'nggi qo'ng'iroq);

–milliy urf-odatlar bilan bog'liq an'analar (chaqaloqning qulog'iga azon aytish,

beshikka bog'lash, atak-chechak, muchal yoshining nishonlanishi, sunnat to'yolari...).

[4]

Har bir millatning o'ziga xos urf-odatlarini bo'lgani kabi o'zbek xalqining ham rang-barang urf-odatlarini, rasm-rusumlari, marosimlari asrlarga tengdoshdir. Xalqlar borki shu udumlar, urf-odatlar, o'tmishga chuqur tomir otib ketgan o'q ildizlari bilan jahon madaniyatida o'ziga xos o'rin tutadi va mana shu urf-odatlarini bilan bir-biridan ajralib turadi. Urf-odatlar, marosim-u bayramlar eng qadimiy davrlardan boshlab inson hayotining eng muhim va tarkibiy qismiga aylangan. Jumladan, ularsiz o'zbek xalqining hayotini mutlaqo tasavvur etib bo'lmaydi. O'zbek xalqi bayramlari o'ziga xos bo'lib, "Navruz bayrami", "Hosil bayrami", "Mehrjon bayrami" kabilar xalq hayotida muhim o'rin tutadi. Jumladan, ular boshlang'ich sinfdanoq yosh avlodda vatanga muhabbat, urf-odatlariga hurmat hissini tarbiyalashda muhim manba bo'la oladi. O'quvchilarning bu bayramlarda bevosita ishtiroki milliy qadriyatlarimizga hurmat, vatanga e'tiqod, milliy g'urur shakllanishini ta'minlaydi.

O'rta umumta'lim maktablarining ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarga milliy qadriyatlarimizni singdirishga mo'ljallangan materiallar nihoyatda ko'p va rang-barang. Masalan, 5-sinfda quyidagi mavzuni tekshiruv diktant yoki ta'limiy bayon tarzida tanlash mumkin:

Chuqurcha

Dadam mashinani darvozadan yo'lakka olib kirar ekanlar, gapirib qoldilar:

– Ko'chamizga buriladigan joy o'yilib chuqurcha bo'lib qolibdi, har safar mashina shu chuqurga tushib ketyapti.

– Ha, ehtiyot bo'lib o'ting-da, – dedilar ayam oshxonadan chiqib.

– Ehtiyot-ku bo'lyapman, – dedilar dadam kuyinib, – baribir yomon-da. Ertaperta yog'ingarchilik bo'lsa, yo'lovchilarga ham jabr bo'ladi.

– Ha endi, ko'cha – ko'cha-da, dadasi, – dedi ayam.

– Ko'chaligi to'g'ri, – dedilar dadam allaqanday ta'kid bilan. – Savobtalablar ham yo'qmi deyman, hech bo'lmasa, tuproq bilan to'ldirib qo'yishsa bo'lardi.

Ayam o'zingiz-chi, deganday dadamga ma'noli qaradilar. Bir nima demoqchi bo'ldilar-u, biroq negadir indamay oshxonaga kirib ketdilar. Buni sezdilar, shekilli, dadamning ovozlari gunohkorday pasaydi:

– Mening-ku vaqtim bo'lmayapti, erta ketib, kech kelayapman, – shunday deb kiyimlarini almashtirgani xonalariga kirib ketdilar.

Ertasi maktabdan kela turib o'sha chuqurga razm soldim. Haqiqatan ham, ikki-uch chelak tuproq bilan to'ldirsa bo'larkan. Shuni o'zim qilib qo'ysam bo'lmaydimi? Savob bo'ladi, dedilar-ku. Haydovchilar qiynalmasdi. O'tgan-ketgan yo'lovchilar ham xursand bo'lib, rahmat, derdi.

Uyga kelib yechindim-da, ayam tushlikka tayyorlab qo'yan taomlar bilan qornimni to'yirdim. Keyin yerto'laga tushib, eski paqir bilan belkurakni olib chiqdim. Hovli chetini o'yib tuproq olmoqchi bo'ldim.

– Tuproq solsam hozircha bo'ladi, – o'yladim belkurakni yerga botirar ekanman, – lekin erta qor-yomg'ir yog'sa, loy bo'lib, mashina o'tganda hammayoqqa sachramaydimi? Sachraydi. G'isht parchalarimi, toshmi bo'lsa yaxshiydi. O'rtog'im Rahimning dadasi oshxona qurayotgan edi. Balki singan tosh-g'ishtlari bordir, degan o'yda ularnikiga chiqdim.

– Kel, – dedi Rahim, – uyga kir.

Ovozimni eshitib Rahimning oyisi ayvon derzasini ochib so'radi:

– Abduazimboy, kelaver. Tinchlikmi?

– Ha, opoqi, tinchlik, ko'chamiz oldidagi chuqurni to'ldirib qo'ymoqchi edim.

– Juda yaxshi ish bo'lardi, – xursand bo'ldilar opoqim. – Savob bo'ladi, bolam, – keyin Rahimga qaradilar, – sen ham qarashib yubor, o'g'lim.

– Xo'p, – dedi Rahim.

– O'zim qilib qo'yaman, opoqi, – dedim shoshib.

– Albatta, ko‘maklashadi, savobga sherik bo‘lsin bu ham. Ana, mayda-chuyda tosh-g‘ishtlar bor. Paqirda olib borib to‘kinglar-da, ustidan tuproq solib shibbalanglar. To asfalt bo‘lguncha qotib turadi.

Opoqi aytganday qildik: mayda-chuyda tosh-g‘isht parchalarini solib, chuqurni to‘ldirdik, ustidan tuproq to‘kib shibbaladik. Endi o‘tgan-ketgan mashinalar chuqurga tushib, silkinmaydi. Dadam ham xursand bo‘ladilar. (Abdulhay Nosir)

Matn mazmunida xalqimizning qon-qoniga singib ketgan yaxshilik qilish, o‘zidan ortib o‘zgalarni o‘ylash xislatlari milliy qadriyat darajasiga ko‘tarilganki, buni o‘quvchi shuuriga solish juda muhim.

Urf-odatlar – kishilarning turmush tarziga singib ketgan, ma‘lum muddatda takrorlanib turuvchi, xatti-harakat, ko‘pchilik tomonidan ma‘qullangan va qabul qilingan xulq-atvor qoidalaridir. Masalan, kichiklarning kattalarga salom berishi, erta turib uy-hovlini tartibga keltirib qo‘yish, mehmonlarga alohida hurmatda bo‘lish, bayram arafasida kasal, ojiz, qiynalganlardan xabar olish, yordam lozim bo‘lganlarnikiga xasharga borish kabilar o‘zbek xalqining yaxshi urf-odatlaridan hisoblanadi.

Marosim–an‘ana va urf-odatning tarkibiy qismi hisoblanib, kishilar hayotidagi muhim voqealarni nishonlashga qaratilgan rasmiy va ma‘lum kayfiyatda o‘tadigan, ramziy xarakterga ega bo‘lgan tadbirlardir. Masalan, ism qo‘yish marosimi, nikoh marosimi, dafn marosimi, xotira marosimi va hokozolar.

Xullas, an‘analar, bayramlar, urf-odatlar, marosimlar insonning dunyoga kelishidan tortib, to umrining oxirigacha bo‘lgan jarayonlarni qamrab oladi. Bolaning dunyoga kelishi, qulog‘iga azon aytish, tish chiqishi, beshikka solish, yurishi, soch olinishi, sunnat tuyi, nikoh to‘yi, payg‘ambar yoshi to‘ylari, yuz yoshi, kumush to‘y, oltin to‘y kabi sanab o‘tilgan marosim-odatlarimizning, boshqacha qilib aytganda, qadriyatlarimizning qirralari nihoyatda ko‘pdir. Bular sirasiga xalq og‘zaki ijodiga xos maqollar, ertaklar, topishmoqlar kabilarni ham qo‘shish o‘rinlidir. Xoh oilada bo‘lsin, hoh jamiyatda bu kabi marosimlarning nishonlanishi bola tarbiyasiga ham o‘z ijobiy ta‘sirini o‘tkazadi. Bu qadriyatlar orqali yosh avlodda vatanga e‘tiqod, mehnatkash, ona tabiatni asrovchi, ota-onaning qadriga etadigan, ilimli, saxiy, vatani uchun jon fido eta olish xislatlari shakllanadi va rivojlanadi [3; 4; 5]

Yuqoridagi fikr-mulohazalarimiz milliy qadriyatlar, ularni negi-zini tashkil etgan an‘analar, bayramlar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va xalq amaliy san‘ati, xalq og‘zaki ijodi o‘quvchilarning ma‘naviy dunyosini shakllanishida, vatanga e‘tiqodini tarbiyalashda muhim manba bo‘la oladi. Bugungi vazifamiz ulardan darsda, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda, oila sharoitida, jamoat joylarida, keng va samarali foydalanishdir. Xullas, milliy qadriyat turlari va ularning vatanga e‘tiqod asoslarini tarbiyalashdagi ahamiyati beqiyos. Ulardan o‘rta umumta‘lim maktablarining ona tili mashg‘ulotlarida unumli foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida o‘tkazilgan “Respublikada ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari” bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi. 10.01.2021. <https://www.gazeta.uz/>

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonuni. 24.09.2020. <https://lex.uz/docs/-5013007>

3. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси.– Т.: Ўзбекистон, 1996.– 443 б.

4. Жабборов И. Турмуш тарзи, урф-одат ва одоб.–Т.: Ўқитувчи, 1980.–112 б.

5. Рўзиева Д. Олий ўқув юртлари талабаларида миллий ифтихор туйғусини шакллантиришнинг илмий-педагогик асослари. ДДА.– Т., 2005.

6. Тўленов Ж., Гофуров З. Фалсафа.– Т.: Ўқитувчи, 1997.– 381 б.

7. Юсупов Э., Исмоилов Ф. Инсон баркамоллиги.– Т.: Ўзбекистон, 1990.– 240 б.

CATEGORIES OF EMOTIVITY AND RELATED CONCEPTS

*Muhammadieva Nigina Mahmudovna,
Bukhara State University, a teacher of the English linguistics department*

Abstract: The growing interest in the inner life of a person, the turn of linguistics to a deep study of the emotional side of language and speech led to the need to distinguish between the concepts of «emotionality» and «emotivity». The purpose of this article is to study the category of emotivity and related concepts. The article also discusses the relationship between the category of emotivity and the categories of expressiveness and appraisal.

Key words: Emotivity, expressiveness, emotional linguistics, multi-level units, a functional-semantic category.

КАТЕГОРИИ ЭМОТИВНОСТИ И СМЕЖНЫХ С НЕЮ ПОНЯТИЙ

*Мухаммадиева Нигина Махмудовна,
Бухарский государственный университет, преподаватель кафедры
английского языкознания*

Аннотация: Усиление интереса к внутренней жизни человека, поворот лингвистики к глубокому изучению эмоциональной стороны языка и речи привели к необходимости разграничения понятий «эмоциональность» и «эмотивность». Целью данной статьи является изучение категории эмотивности и связанных с ней понятий. В статье также рассматривается соотношение категории эмотивности с категориями экспрессивности и оценочности.

Ключевые слова: Эмотивность, экспрессивность, эмоциональная лингвистика, многоуровневые единицы, функционально-семантическая категория.

EMOTITIVLIK KATEGORIYALARI VA UNGA TEGISHLI TUSHUNCHALAR

*Muxammadiyeva Nigina Maxmudovna,
Buxoro davlat universiteti, Ingliz tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi*

Annotasiya: Insonning ichki dunyosiga qiziqishning kuchayishi, tilshunoslikning til va nutqning emotsional tomonini chuqur o'rganishga yuz tutishi «emosionallik» va «emotivlik» tushunchalarini farqlash zaruratini keltirib chiqardi. Ushbu maqolaning maqsadi emotivlik kategoriyasini va unga tegishli tushunchalarni o'rganishdir. Maqolada emotsionallik kategoriyasi bilan ekspressivlik va baholash kategoriyalari o'rtasidagi munosabat ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: emotivlik, ekspressivlik, emotsional lingvistika, ko'p darajali birliklar, funksional-semantik kategoriya

Introduction: During the last decades in linguistics there has been a change of the system-structural paradigm to the anthropocentric one. This means that now the focus is not on the object of knowledge, but on the subject - a person, with his thoughts, judgments, and emotions. A person is considered as a bearer of language and culture and as a key figure for further linguistic analysis. Under the influence of the anthropocentric approach, which is now firmly established in modern linguistics, one of the urgent problems has become the problem of the representation, implementation and principles of the functioning of emotions in language, as well as their pragmatic purpose in the text.

In recent decades, especially in connection with the firmly established anthropocentric linguistic paradigm, the interest of both foreign and domestic linguists has been riveted to the study of the human emotional world as one of the forms of reflection of reality (Boldyrev 2001; Kostomarov 2014). More A.A. Potebnya emphasized the anthropocentric nature of language: “In reality, language develops only in society <...> a person understands himself only by testing the intelligibility of his words on others” (Potebnya, 1999: 87). Anthropocentricity dictates the need to study the language means of the emotive component of the language, since emotional and mental processes play a significant role in a person’s life, and without them it is impossible to fully realize life. Emotions can acquire social reality only if they are expressed in one form or another. A universal way of actualizing emotions is their verbalization in external speech.

Literature review: In linguistics, many disciplines are engaged in the study of emotivity, but emotivity has received the most complete and detailed coverage in the framework of an interdisciplinary science - emotsiology or emotional linguistics, which studies the connection between language and emotions. It makes a distinction between the concepts of «emotionality» and «emotivity», as belonging to the terminological apparatus of different sciences - psychology and linguistics, respectively (I.I. Turansky, V.I. Shakhovsky, T.V. Larina, V.A. Maslova).

However, within the framework of emotsiology, there is no single definition of emotivity yet.

Shakhovsky V.I. believes that emotivity is “a semantic property inherent in language to express emotionality as a fact of the psyche with a system of its means” (Shakhovsky 1987: 24). A slightly different opinion is held by L.A. Piotrovskaya, who believes that emotivity is a kind of function of language units to express the emotional attitude of the speaker to objective reality (Piotrovskaya 1993). Within the framework of emotsiology, emotions and their pragmatic impact are interrelated and are studied in parallel. This is explained by the fact that during the transmission of a message, the emotional impact of the text on the addressee occurs, and it is pragmatics that is responsible for choosing the relevant language means for the best impact on the recipient of the message.

Discussion: In emotsiology, emotions are considered in close connection with cognitive processes. According to the cognitive interpretation, a person perceives and realizes the world around him, fixing the received information, experience in the language. And all these mental processes are regulated by emotions, thus separating the important from the insignificant, which did not cause any sensory experiences.

The basis for the cognitive approach to the study of language, as a tool involved in human cognitive activity, is the principle of organizing knowledge, ways of storing, transmitting and processing it using the processes of categorization and conceptualization. In cognitive linguistics, the status of a language category has been assigned to emotivity, i.e. a group of linguistic elements, which is formed and distinguished on the basis of some common property - a feature that underlies the assignment of homogeneous linguistic units to a certain class, characterized by the same value of this feature (Filimonova 2007).

Emotivity, like any other cognitive category, is a system of multi-level units - lexical, stylistic, graphic, phonological (Filimonova 2007). Within the framework of this study, it is advisable to consider the category of emotivity in relation to other language categories. Of greatest interest are the categories of expressiveness and the category of appraisal, as related concepts that enter into linguistic relations directly in the text.

In the semantic structure of a linguistic sign, it is customary to distinguish two macro components - denotative and connotative. The denotative component, being the logical and objective part of the meaning, is interpreted quite unambiguously by